

V. Gordon Childe és László Ferenc levelezése

A múlt század utolsó évtizedeiben Erdélyben és Moldvában szinte egyidőben kibontakozó régészeti kutatások egy magas fejlettségű újabbkőkori műveltség emlékeit hozták napvilágra az Olt és a Maros felső folyásától keletre eső hatalmas területen. A szép festett edényeiről nevezetes kultúrát nálunk Cucuteni-műveltség néven tartja számon a tudomány.

E kultúra erősi csoportjának feltárása elsősorban László Ferenc (1873—1925), a volt Székely Nemzeti Múzeum igazgató-öréne régészeti kutatásaihoz fűződik. Századunk első negyedében e műveltség csaknem 30 lelőhelyét kutatta fel, s az erősi, oltszemi, sepsiszentgyörgyi, rétyi és illyefalvi településen kisebb-nagyobb ásatásokat is végzett. Az európai őstörténeti kutatásban mindenekelőtt az erősi Tyiszkhegyen végzett rendszeres ásatásait tartják számon. Felfedezéseit példásan publikálta: tömör, pontos leírásokkal, megfontolt következtetésekkkel, bőséges illusztrációkkal, részletes francia nyelvű kivonatokkal. Kutatásai így hamarosan Európa-szerte ismertté váltak.

László Ferenc feltárásai nyomán a sepsiszentgyörgyi múzeum már az első világháború előtt földrészünk egyik leggazdagabb újabbkőkori gyűjteményét mondhatta magáénak. A hazai régészeken kívül (Kovács István, Márton Lajos, Pósta Béla, Roska Márton) külföldi szakemberek is (Walter Bremer, Gustav Kossinna, Jaroslav Palliardi, Hubert Schmidt) meglátogatják az ásatásokat, vagy tanulmányozzák a leleteket a múzeumban.

Az 1907-ben megkezdett ásatásokat László Ferenc 1913-ig folytathatta. Ugyanabban az évben a gyűjteményt átköltöztették a múzeum új, Kós Károly tervezte épületébe. A leletek restaurálása és tudományos feldolgozása az új, sokkal kedvezőbb körülmények között gyors ütemben haladhatott.

A világháború kitörése azonban hosszú időre megszakította László ásatásait s általában a múzeum tudományos tevékenységét. 1916-ban a múzeum épületét katonai járványkórházzá alakítják, majd a gyűjteményekkel együtt lefoglalva tartják egészen 1920 tavaszáig. A háborút követő nehéz években a tudományos pályája csúcsára érkezett, kutatómunkáját rajongásig szerető László számára reménytelennek látszott nemcsak ásatásainak folytatása, hanem — megfelelő közlési lehetőségek híján — a korábbi feltárások eredményeinek további közreadása is. Vasile Párvan önzetlen támogatása folytán, közvetlenül váratlan halála előtt László Ferenc még újrakezdhetette erősi ásatásait, de a Párvan alapította *Dacia* című régészeti kiadvány I. kötete már nemcsak utolsó tanulmányát közölte, hanem a róla írott nekrológot is.

Ebből az időből — élete utolsó két esztendejéből — származik a V. Gordon Childe-dal folytatott levelezése (1923—1925).

Az ausztráliai származású V. Gordon Childe (1892—1957) az őskor történetének bizonyára legkiemelkedőbb kutatója századunkban. Miután 1916-ban Oxfordban doktori fokozatot szerzett, a húszas évek elejétől véglegesen a régészetnek kötelezte el magát. Tanulmányutakat tesz Közép- és Délkelet-Európában, s megjelennek első tanulmányai. Ekkor lát hozzá első nagyszabású munkája, a *The Dawn of European Civilisation* (London, 1925) megírásához, mely egy csapásra a világ ősrégészeinek élvonalába emeli. Ezt csakhamar követi újabb műve, *The Aryans. A Study of Indo-European Origins* (London, 1926), melynek nyomán a következő esztendőben, alig 35 esztendő korában, elfoglalhatta az edinburgh-i egyetem ősrégészeti tanszékét.

A László Ferencsel folytatott levelezést Childe kezdeményezi: különlenyomatokat és kiegészítő adatokat kér a háromszéki neolitikus telepek leleteiről. Ebben az időben Childe maga is főleg az újabbkőkori kutatásával, a Balkán és Közép- meg Kelet-Európa festett agyagművességének kapcsolataival foglalkozik.

Az angol régész érdeklődése László munkássága iránt annál is érthetőbb, mivel — maga Childe vallomása szerint — az ő „eredményei a legjelentősebbek abból, amit a festett agyagművesség egész köréből ismerünk“, mert, Hubert Schmidttől eltekintve, László Ferenc volt „az egyedüli ember, aki módszeresen és tudományosan ásvott ki egy telepet“. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy míg Hubert Schmidt elsősorban rétegtani megfigyeléseivel és a Cucuteni jellegű festett agyagművesség stílusztikai fejlődésének vizsgálatával tűnt ki, addig László, anélkül hogy elhanyagolta volna ezeket a területeket, helyszíni megfigyelései és a leletanyag alapján mindenekelőtt az újkőkori ember *életmódjának* a felidézésére törekedett. László Ferencnek a régészeti kutatások céljáról alkotott korszerű felfogása igen közel állhatott ahhoz a *történeti szemlélethez*, amelyet főképpen Childe tudatosított az ősrégészet tudományában.

Childe előbb a schipenitzai anyag (lásd az 5—6. jegyzetet) feldolgozása során, majd az európai őstörténetről írott első összefoglaló munkája írásakor fordult Lászlóhoz adatokért. László Ferenc rajzokkal, fényképekkel, irodalmi utalásokkal kísért válaszai számunkra is értékesek, mivel számos, máig is közöletlen adatot tartalmaznak. Különösen érdekes László 1924. július 15/21-i levele, melyben — egyebek között — rétegek szerint felsorolja az összes erősi réz- és aranyleleteket s a háromszéki telepeken előkerült agyagbélyegzőket.

Műve első kiadásának előszavában Childe László Ferencnek is megköszönte segítségét, s könyvében *Oltenian Culture* cím alatt külön fejezetet szentelt a festett agyagművesség Olt menti, háromszéki leleteinek.

László Ferenc és Gordon Childe levelezése elméleti jelentőségű kérdéseket is felvet: az erősi kultúra kapcsolatai más műveltségekkel (lengyel és morvaországi festett agyagművesség); Közép- és Kelet-Európa neolitikumának viszonyulása az Égei-tenger térségének relatív és abszolút kronológiájához. E kérdések felvetése kapcsán az elsők közt kísérlik meg kijelölni az erősi kultúra helyét egyrészt a Cucuteni-műveltség egészében, másrészt Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa neolitikumának tágabb összefüggéseiben.

Childe-dal folytatott levélváltása, dolgozataik rendszeres kölcsönös megküldése a hosszú évekig tartó elszigeteltség után a nemzetközi tudományos élettel való kapcsolatok újrafelvételét jelentette László számára. Maga utal erre egyik levelében: „Örömmel olvastam és tanulmányoztam a Schipenitzről közzétett nagyértékű tanulmányát, melyet szíves volt nekem megküldeni. Örömet növelte az a körülmény, hogy évek óta nem juthattam hozzá a külföldi archeológiai vizsgálódások

újabb eredményeihez. Kérem e tárgykörre vonatkozó publikációk további szíves megküldését is.“

László Ferenc felismerte az angol régész tanulmányainak jelentőségét a hazai neolitikum s általában Európa keleti tájainak ősrégészete szempontjából. Erre rá is mutatott azokban a recenziókban, amelyekben Childe két tanulmányát méltatta a *Convorbiri Literare* hasábjain (lásd az 1., 6., 28. jegyzetet). E recenziókkal — tudomásunk szerint — elsőként hívta fel a romániai szakkörök figyelmét Childe munkásságára. A recenziók közreadása egyben László Ferenc s a román tudományos és művelődési élet közötti kapcsolatokat is elmélyítette. Erdemes idéznünk a *Convorbiri Literare* szerkesztőségének ajánlását a recenziók közlése alkalmából: „Dr. László Ferenc úr, a sepsiszentgyörgyi székely múzeum igazgatója és az oly érdekes erödsi kutatások szerzője, melyekről a C.L. jan.—febr.-i számában esett szó, az alábbi két recenziót küldte számunkra, amelyet majd újabb cikkei fognak követni.“ Sajnos, László Ferenc korai halála megakadályozta a további együttműködést.

Mint említettük, a háborús évek következtében az erödsi ásatások 1913-ban félbeszakadtak. Gordon Childe 1924. szeptember 20-án a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságához írott levelében érdeklődött az erödsi ásatások iránt, melyeket „olyan hozzáértéssel és állhatatossággal vezetett Dr. László“. Közli, hogy a cambridge-i egyetem Régészeti és Etnológiai Múzeuma kész 60 font sterlinggel hozzájárulni az erödsi ásatások újrafelvételéhez, ha a sepsiszentgyörgyi múzeum hajlandó arra, hogy a leleteket, mindenekelőtt az edényeket, szobrocskákat és pecsételőket egyenlően osszák el a két múzeum között. Ez a legkevésbé sem károsítaná meg a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményeit — írja Childe —, mivel tapasztalata szerint a festett kerámiás településeken bőségesen kerülnek elő hasonmás-példányok, s a cambridge-i múzeumnak különben is jellemző tárgyakra, és nem kivételes leletekre van szüksége.

Csutak Vilmos, a múzeum igazgatója 1924. október 21-én válaszol Childe-nak. László Ferencsel egyetértésben közli, hogy a javasolt feltételeket elfogadják, de az ásatásokat már csak 1925 nyarán lehet megkezdeni. Addig megteszik a szükséges lépéseket az ásatási engedély megszerzése végett. A múzeumnak azonban — írja Csutak — nem áll módjában engedélyt szereznie a leletek kiviteléhez. Ezt a cambridge-i egyetemnek diplomáciai úton kellene kieszközölnie.

Csutak Vilmos válasza nagy késéssel érkezhett Childe-hoz, mert az angol régész 1924. november 21-én — félve, hogy előző levele nem jutott el a címzetthez — megismételte a cambridge-i múzeum ajánlatát. Hangsúlyozza, hogy „magától értetődően csak Dr. László folytathatja az ásatásokat“.

A cambridge-i múzeummal 1925-re tervezett együttműködésre nem került sor, mert Vasile Párvan, az Akadémia főtitkára, a bukaresti Nemzeti Régiségmúzeum igazgatója hathatós közbenjárására a kultuszminisztérium 50 000 lejt utalt ki az erödsi ásatások céljaira. Így kerülhetett sor, 12 évi megszakítás után, a tyiszkhegyi őstelep feltárásának folytatására. Az ásatást maga Párvan is meglátogatta, s később meleg szavakkal emlékezett vissza benyomásaira: „Sohasem fogjuk elfelejteni utolsó találkozásunkat ezzel a fáradhatatlan kutatóval, legjelentősebb felfedezéseinek színhelyén, Erödsön, 1925 augusztusában, alig néhány héttel váratlan halála előtt. Nagyon boldogan, hogy folytathatja a Nagy Háború oly szomorú évei miatt hosszú időre félbeszakadt ásatásait, László tudománya iránti szeretetétől átszellemülten magyarázta el nekünk nemcsak legújabb felfedezéseit, hanem az erödsi ásatások egész történetét, rendkívül értékes helyrajzi és rétegtani részletekkel, amelyeket csak az ásatás színhelyén lehet igazán megérteni.“ (*Dacia* I. 1924/1927. 368.)

A cambridge-i múzeummal közösen végzendő ásatást 1926-ra halasztották, ám erre már nem kerülhetett sor. Röviddel az erödsi ásatások befejezése után, 1925.

szeptember 16-án, alig 52 éves korában László Ferenc Kolozsvárott váratlanul elhunyt. Gordon Childe-nak már csak e szomorú esemény után, 1926 elején adatott meg, hogy tanulmányozhassa László Ferenc háromszéki leleteit a sepsiszentgyörgyi múzeumban.

László Ferenc korai halála megakadályozta tudományos művének kiteljesítését, az erődi őstelep teljes feltárását, ásatásai gazdag anyagának feldolgozását és közreadását, a Childe-dal folytatott levelezésében is említett, készülő munkáinak befejezését. Hogy mit is vesztett a hazai és az európai őstörténet László Ferenc korai elvesztésével, azt olyan tudósok fejezték ki a legnagyobb megbecsülés hangján, mint Vasile Párvan (*Dacia* I. 368.) és V. Gordon Childe (*Man* XXV. 1925. 179. No. 110.). De ez a veszteség számunkra is élő: az az úr, amelyet László Ferenc hagyott maga után, máig is érződik a Cucuteni-műveltség erdélyi ágának kutatásában.*

László Attila

* Az alább közreadandó leveleket, egy kivételével, a Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum irattára őrizi (lelt. sz.: 12 251.). Ugyanitt található Gordon Childe-nak Csutak Vilmoshoz írott két levele (angol nyelven, német kivonattal), valamint Csutak Vilmos válaszában fogalmaztványa, amelyeket bevezetőnkben említettünk. A levelek közlésre való átengedéséért Dr. Székely Zoltán igazgatónak tartozunk köszönettel. A 7. számú levél a László család birtokában van. A német és angol nyelvű leveleket saját fordításunkban közöljük.

1. V. Gordon Childe német nyelvű kézirásos levele László Ferencnek

London, 1923. X. 24.

Igen tisztelt Kolléga Úr

Bátorkodom ezennel megküldeni Önnek a Thesszália és Közép-, illetve Kelet-Európa között a festett agyagművesség idejében fennálló kapcsolatokról szóló dolgozatom különlenyomatát.¹ Reméltem, hogy magam utazhatom Sepsiszentgyörgyre, de sajnós, ez nem sikerült.

Koziowski professzor², akit Lwówban ismertem meg, közölte velem, hogy Ön Erősdön megaron típusú házakat talált. Sajnos, az Ön ezekre vonatkozó közleménye (a Dolgozatokban³) itt nem található meg. Már olvastam az Ön korábbi tanulmányát az Archeologiai Értesítőben⁴, s így annál kíváncsibb vagyok, hogy megismerhessem az Ön utóbbi ásatásainak eredményeit.

Jelenleg egy nagyobb tanulmányt írok a festett agyagművességről, s különösen a schipenitz⁵ edényekről, amelyeket Bécsben tanulmányoztam. A dolgozatnak a Journal of Royal Anthropological Institute következő füzeteiben kell megjelennie⁶.

Ehhez nagy szükségem van az Ön Erősdről írott munkájára. Ha volna még egy példánya, szívesen küldenék cserébe bármilyen angol vagy francia könyvet, amelyre Önnek szüksége van. Természetesen a Királyi Antropológiai Intézet is kész volna csereviszonyba lépni Kolozsvárral.

Hallom, hogy Ön Erősdön egy rézcsákányt is talált. Szeretném megkérdezni, hogy magyarországi típusú [rajz⁷] volt-e. Újabbban Kréta szigetén találtak hasonló csákányokat — a legkorábbi már a korai minoszi II/a időszakhoz tartozik, vagyis Kr.e. 2400 előtti.

Igen hálás volnék, ha kívánságomnak eleget tehetne, s kérem szépen, küldje el nekem dolgozatának egy különlenyomatát.

Zárom soraim, kiváló tisztelettel

V. Gordon Childe

László Ferenc Úrnak
Székely Múzeum
Sepsiszentgyörgy
Erdély

Sajnálatosképpen magyarul nem tudok írni (s olvasni is csak nehezen). Gondolom, a német nyelvet könnyebbnek találja, mint a franciát.

2. V. Gordon Childe angol nyelvű kézírásos levele László Ferencnek.

London, 1924. VI. 30.

Kedves Dr. László. Nemsokára közzéteszek egy könyvet az európai újabbkori műveltségekről¹⁸. Nagyban emelné értékét, ha volna néhány kiegészítő adatom az Ön felbecsülhetetlen értékű erósi eredményeiről, a még kiadatlanokról is. Különösen tudni szeretném, melyik rétegben találta Ön a pecsételőket vagy pintaderákat [rajz⁹] stb., amelyek a krétai pecsételőkre emlékeztetnek. Talált Ön kőbuzogány-fejeket [rajz¹⁰] vagy [rajz¹¹], vagy olyan kőszobrocskákat, mint amilyeneket Tordoson¹² leltek? Vagy Spondylus-kagylóból készült karkötőket (mint Bulgáriában, Vinčán¹³, Obesenyőn¹⁴, Wormsban stb.)? S Ön most is úgy véli, hogy fém — réz — csak a legfelső rétegben jelentkezik? Furcsa, hogy Ön nem talált aranyat. Thesszáliában, a sesklói akropoliszon Tsountas¹⁵ talált egy kis arany [függőt] [rajz¹⁶], az erósiékhöz nagyon hasonló edényekkel. A balták nyelvükhöz ott is szarvasagancs ágba vannak erősítve [rajz¹⁷] vagy [rajz¹⁸]. Az utóbbit Ön ábrázolta Erősdről. Remélem, megkapta Schipenitzről szóló dolgozatomat¹⁹, és tetszett Önnek. Azt hiszem, hogy Erősdöt mielőbb össze kell hasonlítani Cucuteni²⁰ I-gyel [...].

Kiváló tisztelettel készleges híve

V. Gordon Childe

3. László Ferenc V. Gordon Childe-nak.

Magyar nyelvű gépiratos másolat.

Sepsiszentgyörgy, 1924. VII. 15.

Angol nyelvű fordításának dátuma: 1924. VII. 21.

Igen tisztelt Uram!

Folyó évi június 30-iki nagybecsű levelére válaszolva erósi ásatásaim eredményeiből az alábbi adatokat van szerencsém közölni:

- A) Agyagbélyegzőt (pintaderász) Erősdön összesen 5 db-ot találtam, s mindenik a legalsó VII. rétegből való. Oltszemen 5 db-ot, Rétyen 1 dbt. találtam (Dolgozatok 1911. 78-ik kép, továbbá mellélékelt rajzon 1—2—3. sz.).
- B) Kőbuzogány fejét vagy olyan kőalakokat, mint Tordoson, sem Erősdön, sem más Olt menti telepen nem találtam.
- C) Kagylóhéjból készült karkötő szintén nem került elő, de a Dolgozatok 1911. folyamában a 6. képen közölt ékszerleletben ívben hajló 35 db kagylóhéjlemez volt, melyek két vége át van lyukasztva, hosszuk 3—6 cm, szélességük 1 cm. Valószínűleg egy összefűzött vagy felvarrt mellűrszíj részei.
- D) A vörösrézből készült tárgyak száma az 1911—12—13-iki ásatások rendjén kibővült, s azoknak teljes jegyzékét az alábbiakban közlöm, jelezve a réteget, melyben találtam.
 1. 4 cm hosszú lapított huzal. Lelt. sz.: 3674. VII. réteg.
 2. Ívben meghajlított hengeres huzal 2 db. Lelt. sz.: 3458. VI. réteg.
 3. 9,5 cm hosszú és 6 mm vastag ár. Lelt. sz.: 388. VII. réteg (4. rajz).
 4. Ár. Lelt. sz.: 487. IV. r. (Dolgozatok. 1911. 92. kép).
 5. Késpenge (?). Lelt. sz.: 488. IV. réteg (Dolgozatok. 1911. 92. kép).
 6. Az ékszerleletben a IV. rétegből a négyféle nagyságú gyöngyökön kívül (Dolgozatok. 1911. 92. kép) 6 db spirális (Dolgozatok. 1911. 93., 94. kép) és 1 db hengeralakra összehajtott lemezke. Lelt. sz.: 2388.

7. 1 mm vastag hengeres huzalból készült 2,8 cm átmérőjű karika. Lelt. sz.: 389. II. réteg (5. rajz).
8. Csonkakúp felületű lemez két töredéke. Külső felületén concentricus, átmérője 13,5 cm. Lelt. sz.: 22 181. II. r. (6. rajz).
9. Fűzfalevél alakú lemez (tör?) hossza 190, szélessége 38, vastagsága 3 mm. Lelt. sz.: 126. II. réteg (7. rajz).
10. 2 db spirális 7,5 és 8 cm átm., kanyarulatok száma 7,75 és 8. Lelt. sz.: 3548—3549. I. réteg.
11. Csákány, melynek rajzát múltkor közöltem. Lelt. sz.: 2689. I. réteg.

Mindezekből kitétszik, hogy a vörösréz tárgyak száma alulról fölfelé haladva növekszik, viszont nem hiányzik a legalsó rétegből sem.

E) Még az 1910. évi ásátás rendjén az említett ékszerleletben a IV. rétegben találtam 1 db 3 mm széles lemezből alakított 8 mm átmérőjű aranytekeresztet, melyen a csavarulatok száma 5, mindkét vége kihegyezett, súlya 2,75 gr. Lelt. sz.: 2371. Publikálása a telep biztonsága szempontjából az ásátás befejezése előtt nem látszott célszerűnek (8. rajz).

Az 1911. évi ásátás rendjén a VII. rétegben még egy aranytárgy került elé, ez egy karika, mely 66 mm hosszú, két végén kissé kihegyezett $\frac{1}{2}$ mm vastagságú hengeres huzalból készült; súlya . . . gr. (9. rajz). Lelt. sz.: 3713.

F) Az átlukasztott szarvasagancs ágak közül csupán egy oltszemi példánynak alsó végében volt bele erősítve egy 3 oldalú kihegyezett kő-ék (Dolgozatok. 1911. 91. kép, 3. pont). Ezen a képen a IV. számú szarvasagancs-tőnek éle a nyél-lyukra derékszög alatt áll, s így alakja a kapa formával egyezik (10. rajz). Lásd még „Zeitschr[ift] für Ethn[ologie] 1911. p. 593. Tabl. 10.“

Az erösi példányok egyik oldalukon a nyél-lyukkal párhuzamosan ékalakúan le vannak faragva és le vannak simítva.

A berlini múzeumban lévő cucuteni-i anyagot, úgyszintén a Bécsben lévő schipenitzi anyagot még 1913-ban a helyszínen tanulmányoztam. Róluk készült rajzaimnak és jegyzeteimnek az összehasonlító tanulmányozáskor sok hasznát fogom venni. Legyen kegyes megírni, hogy Hubert Schmidt²¹ a cucuteni-i anyag részletes feldolgozását közzétette-e? Sajnos, hogy az oroszországi dimini-i anyagot csupán az irodalomból ismerem.

Örömmel olvastam és tanulmányoztam a Schipenitzről közzétett nagyrértékű tanulmányát, melyet szíves volt nekem megküldeni. Örömemet növelte az a körülmény, hogy évek óta nem juthattam hozzá a külföldi archeológiai vizsgálódások újabb eredményeihez. Kérem e tárgykörre vonatkozó publikációk további szíves megküldését is. Még az erösi ásátás néhány egyéb problémájáról is szeretnék Öntől felvilágosítást kapni, de ezt egy következő alkalomra hagyom.

Mély tiszteletem kifejezése mellett maradtam

Kész szolgálója:

4. V. Gordon Childe angol nyelvű kézírásos levele László Ferencnek.

London, 1924. VIII. 6.

Kedves Dr. László

Nagyon kedves Öntől, hogy olyan kimerítően és olyan hamar válaszolt az én sok kérdésemre. Rengeteget kérdeztem, mégis félek teljes képet adni könyvemben az Ön munkásságáról, mivel az kevésbé ismert ebben az országban (Dolgozatok lévén elég ritka). Mindazonáltal, az Ön eredményei a legjelentősebbek abból, amit a festett agyagművesség egész köréből ismerünk, mivel — H. Schmidttől eltekintve — Ön az egyedüli ember, aki módszeresen és tudományosan ásott ki egy telepet.

Az aranylelet csinos. Kapcsolódik Tsountas kis Sesklo-i arany függőjehez, amely az Ön erösi edényeihez hasonló kerámiával (Dimini-stílus) együtt került elő. Nem hinném, hogy veszélyeztetem a telepet, ha könyvemben megemlítem azt [ti. az aranyleletet], de ha Ön úgy akarja, hogy ne tegyem meg, akkor elhallgatom. Különös, hogy a pecsételők csak a legalsó rétegben fordul-

nak elő. Ugy tűnik, hogy Erősd I. csak elkezdődött nagyjából abban az időben, mint a lengyel-²² és a hasonló morvaországi agyagművesség, mivel Palliardi²³ talált egy „pintaderát“ Boskovstynban²⁴ (W.P.Z. 1), festett edényeivel együtt. De, amint arra a Dimini Culture-ban²⁵ rámutattam, a morva—lengyel festői stílus Thesszália III.-nak, míg az erődsi stílus a II.-nek felel meg.

Nem; sajnós Hubert Schmidt még nem közölte Cucuteni-t vagy Monte-orut. Azt mondta nekem, hogy nem sikerült kiadót találnia.²⁶ Szeretném tudni, melyik idősebb, Cucuteni I. vagy Erősd. Az Ön idoluma azt mutatja, hogy a két település részben egyidejű.

Sok köszönettel, tiszteletteljes híve

V. Gordon Childe

5. László Ferenc V. Gordon Childe-nak.

Magyar és angol nyelvű kézírásos fogalmazvány. Dátum nélkül.

Igen tisztelt Uram!

Felhasználom a kedvező alkalmat, hogy legutóbbi megtisztelő soraira válaszoljak. Legelőbb is szívesen értesítem, hogy mindazt az anyagot, amit eddig Önnel közöltem, tehát az aranytárgyakat is, tetszése szerint szabadon felhasználhatja.

Nekem megküldött két értekezését magyarra lefordítottam s a Bukarestben megjelenő Convorbiri Lit[erare] folyóiratban közelebbről ismertetni fogom.²⁷

Párvan bukaresti egyetemi tanár közölte velem, hogy a háromszéki telepekkel egyenlő földrajzi szélesség alatt, de a Kárpátokon kívül, Focşani mellett, egy festett kerámiás telepet talált, amelyen az ásatásokat legközelebb megkezdi.

A magam részéről is nagyon köszönöm az erődsi ásatások újból való megkezdése érdekében tett szíves közbenjárását.²⁸

Készséges híve

6. V. Gordon Childe angol nyelvű kézírásos levele László Ferencnek.

London, 1924. december 1.

Tisztelt Dr. László.

Nagyon köszönöm levelét, melyben szíves beleegyezését adja, hogy illusztrációit reprodukálhassam, s hogy utalhassak az Ön kiadatlan leleteire.

Rövidesen elküldöm Önnek egy görögországi aranyedényről írott kis cikkem különnyomatát, mely most van sajtó alatt. Örvendek, hogy tehettem valamit azért, hogy az Ön számára lehetővé váljék nagy jelentőségű munkájának folytatása, s hogy Ön kész annak folytatására, és megengedi, hogy néhány másodpéldányt országunkba hozzunk.

Öszinte híve

V. Gordon Childe

7. László Ferenc V. Gordon Childe-nak.

Angol nyelvű kézírásos másolat.

Sepsiszentgyörgy, 1925. május 1.

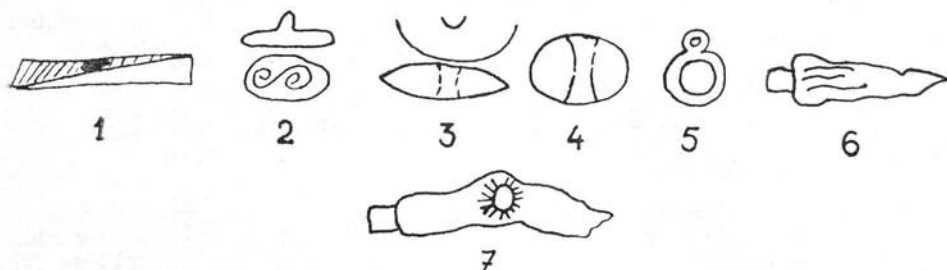
Tisztelt Uram,

Még januárban köszönettel kézhez vettem közleményét a korai helládikus aranyedényről. Az elmúlt hetekben én is elküldtem Önnek a Convorbiri Literare novemberi számát, amelyben ismertettem az Ön Diminiről és Schipenitzről írott dolgozatait²⁹. Ugyanakkor elküldtem Önnek a Székely Népből megjelent cikkemet az újabbkőkori festett agyagművességről.

Nagy érdeklődéssel várom Európa neolitikus kultúráiról írott művének³⁰ megjelenését, melynek nagy hasznát venném munkámban, melynek a közeljövőben kell megjelennie Tübingenben a „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts“ sorozatban³¹, abban a formában, mint legutóbb Dr. Hans Reinerth³² munkája: *Die Chronologie der jüngeren Steinzeit*.

Elkészítettem az L 1 lakóház rekonstruált modelljét³³. Még mielőtt közzölném, küldök róla Önnek két fényképet. Ennek a lakóháznak a leírása megtalálható a *Dolgozatok* 1914. évi kötetében, 325–336. lap és 79. ábra.

Készséges híve

V. Gordon Childe vázlatos rajzai László Ferenchez intézett leveleiből: 1. kettős, ellentétes élű rézcsákány (1. levél); 2. spirális díszű agyagpecsételő; 3–4. nyíllyukas kőbuzogány-fej; 5. karika alakú aranyfüggő; 6–7. szarvasagancsba erősített kőbalta (2. levél).

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

¹ V. Gordon Childe: *The East-European Relations of the Dimini Culture*. *Journal of Hellenic Studies*, 1922. 252–275.

² Leon Kozłowski (1892–1944) lengyel régész, a lwówi egyetem tanára.

³ László Ferenc: *Ásatások az erődsi őstelepen. I. közlemény. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* (röviden: *Dolgozatok*). 1914. 279–417. Ugyanitt jelent meg László egyik korábbi tanulmánya: *Háromszék vármegyei premykenaei jellegű telepek* (1911. 175–259.).

⁴ László Ferenc: *Festett edények az erődsi és oltszemi telepekről*. *Archeologiai Értesítő*, 1912. 57–66. Lásd még: *Az erődsi ásatások*. Ugyanott, 1914. 151–153.

⁵ Schipenitz: újkőkori festett kerámiás telepéről híres falu a Prut balpartján.

⁶ V. Gordon Childe: *Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bucovina*. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1923. 263–288.

⁷ Mellékelt ábrákon: 1. sz.

⁸ V. Gordon Childe: *The Dawn of European Civilisation*. Első kiadása: London, 1925.

⁹ Mellékelt ábrákon: 2. sz.

¹⁰ Uo. 3. sz.

¹¹ Uo. 4. sz.

¹² Torma Zsófia kutatásai révén nevezetessé vált újabbkőkori település a Maros balpartján, Szászváros közelében.

¹³ Az azonos nevű kultúra lelőhelye a Duna jobbpartján, Belgrád közelében.

¹⁴ Bácsági helység.

¹⁵ Görög régész, a thesszáliai (Görögország) neolitikum két, egymást követő festett kerámiás műveltségének névadó településén (Sesklo és Dimini) végzett ásatásokat a század elején.

¹⁶ Mellékelt ábrákon: 5. sz.

¹⁷ Uo. 6. sz.

¹⁸ Uo. 7. sz.

¹⁹ Lásd a 6. jegyzetet.

²⁰ Az azonos nevű neolitikus kultúra lelőhelye Moldvában, Iași-tól ENY-ra. Hubert Schmidt (1864—1933) berlini tudós itteni ásatásai (1909—1910) alapján a Cucuteni-műveltség fejlődésében három szakaszt állapított meg.

²¹ Lásd a 20. jegyzetet.

²² Tolna megyei (Magyarország) község; határában az azonos nevű korarezkori műveltség temetőjét tárták fel.

²³ Jaroslav Palliardi (1861—1922) neves autodidakta régész, a morvaországi festett agyagműveltség kutatója.

²⁴ Helyesen: Boskovštejn. Jelentős neolitikus település DNy-Morvaországban (Csehszlovákia).

²⁵ Lásd az 1. jegyzetet.

²⁶ A cucuteni-i település monográfiája csak évek múlva jelenhetett meg (Hubert Schmidt: *Cucuteni in der oberen Moldau*. Berlin—Leipzig, 1932). Sărata Monteorun (Buzău megye) 1917—1918-ban végzett ásatásokat Hubert Schmidt.

²⁷ Childe-nak az 1. és 6. jegyzetben említett tanulmányairól van szó. A recenziókat lásd: *Convorbiri Literare*, 1924. 874—876.; 876—877.

²⁸ Lásd a levelezéshez írott bevezetőnket.

²⁹ Lásd a 28. jegyzetet.

³⁰ Lásd a 8. jegyzetet.

³¹ László Ferenc itt az erődsi telep készülő monográfiájára utal (*Die neolitische Station von Erőd*), melyet már nem sikerült befejeznie.

³² Hans Reinerth (sz. 1900) német régész, Gustav Kossinna utóda a berlini egyetem őstörténeti tanszékén.

³³ Az erődsi neolitikus lakóház modellje ma is látható a Sepsiszentgyörgyi Múzeum kiállításán.

*

A László Ferencről rajzolt kép kiegészítése végett — László Attila bevezetője mellé — szükségesnek tartjuk ideiktatni a nemrég elhunyt László Dezsőnek *Önéletrajzféle* írásából (1938-ban készült) egy részletet. A régész, a tudós arcéle e sorok alapján kiegészül az ember, az apa, a tanár bemutatásával.

Ha ezt a szót hallom — ember —, önkéntelenül édesapámra gondolok. A sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium tanára volt és a Székely-múzeum igazgató-őre volt. Hét gyermeket nevelt föl szerény tanári fizetéséből úgy, hogy sohasem küzdött adóságokkal... Legnagyobb testvérem 15 éves és a legkisebb egyéves volt, amikor édesanyám meghalt. A család legsúlyosabb esztendői a világháború idejére estek. Két dolgot kellett ebben a családban megtanulnunk: a szorgalmas munkát és az egymásért való lemondást, az egymásért való szolgálatot. Még híre-pora sem volt a mai munkatábornak, de a mi házuk valóban és igazán munkatábor volt — a jó értelmében. Nyolcéves korom óta egyre nagyobb arányokban vettem részt a házimunkában. Köz pályámat a gyomlálással kezdtem, s az egyszerű kerti munkákon át emelkedtem a hetekig tartó kapálás, aratás, cséplés, favágás magasabb állásaiig. Sohasem felejttem el: hetedik gimnazista voltam, ebéd után egy óra hosszat fűrészeltem a másnapra szükséges fát, akkor elmentem az egyik priváttanítványomhoz, onnan a tánciskolába, tánciskola után megvásároltam a másnapra szükséges húst, ez utóbbi foglalkozást harmadikos koromtól nyolcadikos koromig folytattam, este lett, mire hazaértem, akkor elintéztem a kosztos gyermek privátóráját, és vacsora után tanultam magamnak. Ennek a légkörnek köszönhetem, hogy megtanultam dolgozni, és fanatikusan hitem van abban, hogy egyesegyedül az emberi munka az a lehetőség, amellyel befolyhatunk sorsunk intézésébe. Amíg munkánk van, addig életünk van. A munkán keresztül kezünkben tartjuk az életet...

Ma sokszor elcsodálkozom azon, hogy miképpen is tudtuk mi átélni a háborús esztendőket? Ennek titka abban volt, hogy édesapám feltétlen tekintéllyel és nagy bölcsességgel tudta kormányozni ennek a kis munkaközösségnek az életét. Angol és német folyóiratok állapították meg róla, hogy kedvenc szakmájában, az archeológiában úttörő munkát végzett. Alig volt esztendő, hogy angol vagy német egyetemi tanárok, múzeumi emberek meg ne fordultak volna nálunk. Tudománya nem szakította el az élettől, sőt a tudomány csiszoló kövei között kiélezett elméjével pompás gyakorlati eredményeket ért el. Amikor a háború alatt nehéz volt búzát beszerezni, az egész város és környék csodájára kapás búzát vetetett egy fél hold haszonbérélt földbe. A trágyázatlan, elhanyagolt földbe félvéka búzát tetettünk, olyan gyér sorokba, mintha törökbúza-föld lett volna. Már így, a vetéssel is megtakarítottunk majdnem egy hektó szemet. A gyér sorokban kikelt búzát kis kapákkal házilag megkapáltuk. Aratás előtt mindenki csodájára járt a földnek. A kapálástól a búzatövek úgy megbokrosodtak, hogy a vetés sűrűbbnek látszott, mint a többi búzatóblákon. Volt olyan búzaszem, amelyből harminc-negyven szál és kalász hajtott ki. Csépléskor a félvéka búzából hét métermázsza búzát nyertünk. Persze, most már nem mosolyogtak a gazdák a „tanár úron“, aki „könyvből tanulja“ a mezőgazdaságot.

A falut és a falu iránti felelősséget sem az új mozgalmakból ismertem meg. Még nem adták ki a jelszót, hogy meentsük meg a falut, amikor édesapám néhány tanítóval már minden télen rendszeresen látogatta a szomszédos falvakat, hogy ott népszerű előadásokat tartson növényművelési, állatvédelmi és egészségügyi kérdésekről. A múzeum néprajzi anyagának java részét ő maga gyűjtötte össze. Székérrel vagy urasági kocsival járta a háromszéki és udvarhelyszéki falvakat, felmászott a padlásokra, lement a pincékbe, felforgatta a kamarák lim-lomját. Mindenik útjáról székérderek számra hozta haza kallódó népi értékeinket. Olyan büszke voltam arra, hogy házunk előtt 1744-ből való galambbúgos székelykapu állott, és én ezen a kapun mehettam ki a városba. Szemem előtt építette fel Kós Károly a múzeum hatalmas épületét, a legszebb modern házat, amit valaha és valahol is láttam, pedig azóta Európa egypár országát összekóboroltam. Ma azok közé tartozom, akik a népművészettel akarják a magyar művészetet megújítani. Gyermekkoromban olyan szívesen levettam a polcra a *Magyar Iparművészet* egy-egy évfolyamát, és abban mindig a Kós és Toroczkai-Wigand Ede rajzait kerestem. Nem tudtam még miért, de nagyon szerettem azokat. Most tudom, hogy miért szerettem őket, a magyar építőművészet első úttörőit.

Az igazi demokrácia értelmét gyermekkorom óta gyakorlatilag ismerem. Abban a családban, ahol felnőttem, az egyetlen mérték a közösségért végzett munka volt. Az édesapám vezetése alatt álló kis társadalomban a munkát és a munkást minden esetben megbecsültük. Édesapám igazi demokrata ember volt, aki hivatásán keresztül a legtermészetesebb módon jutott a néppel kapcsolatba, anélkül hogy demokráciát hirdetett volna. Asztalunknál gyakran ebédeltek falusi székelyek, akikkel a kollégium vagy a múzeum révén került édesapám kapcsolatba. Sohasem felejttem el, amikor két székely gazda, aki az erdőn vásárolt tűzifánkat fuvarozta haza az erdőről, ott aludt nálunk a szalonban. Ez olyan magától értetődő volt nekünk, hogy csak később vettem észre, hogy ez sok ember előtt bizony nem lett volna magától értetődő. Édesapám mint tanár könyörtelen ellensége volt minden urizálásnak, két dolgot üldözött a diáknál: a frizurát és a gyűrűt. Csak most kezdem megérteni, hogy ennek a puritán szellemnek milyen nagy gyakorlati jelentősége lenne, ha általánossá tudnánk tenni a közéletben.